

BANK AKTIVLARI VA PASSIVLARI O'RTASIDAGI MUNOSABATNING BANK DAROMADLIGIGA TA'SIRI

Soatov Farhod Komiljon o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

ORCID: 0009-0002-2162-8553

farhodsoatov09@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot bank aktivlari va passivlari o'rtasidagi munosabatlarning bank rentabelligiga ta'sirini o'rganadi, moliyaviy natijalarda aktiv-passivlarni samarali boshqarishning muhim rolini ko'rsatadi. Banklar, birinchi navbatda, kreditlar va investitsiyalar kabi aktivlar bo'yicha olingan foizlar hisobidan daromad oladilar, passivlar bo'yicha foizli xarajatlar, shu jumladan depozitlar va qarzlar bo'yicha to'lanadigan foizlar esa ushbu daromad keltiruvchi aktivlarning moliyalashtirish manbalari tannarxini ifodalaydi. Ushbu ikki element o'rtasidagi muvozanat sof foizli daromadni (NII-Net interest income) va sof foizli marjani (NIM-Net interest margin) aniqlaydi, bu ikkalasi ham rentabellikning asosiy ko'rsatkichlari. Foiz stavkalari spredlari, aktivlar sifati, muddatlarning mos kelmasligi va likvidlikni boshqarish kabi omillar bankning rentabelligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Yaxshi boshqariladigan aktiv-passiv aralashmasi daromad barqarorligini oshiradi va foiz stavkalarining o'zgarishi va likvidlik cheklovlari bilan bog'liq risklarni kamaytiradi. Aksincha, noto'g'ri boshqaruv marjaning qisqarishiga, xavfning oshishiga va potentsial moliyaviy beqarorlikka olib kelishi mumkin. Aktivlar va passivlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish va optimallashtirish banklar uchun maksimal rentabellikni oshirish, risklarni boshqarish va raqobatbardosh va tartibga solinadigan muhitda uzoq muddatli o'sishni ta'minlash uchun juda muhimdir. Shu nuqtai nazardan, men ushbu maqolamda bank daromadligini oshirishda sof foizli marjaning ahamiyati, hamda O'zbekiston Respublikasi bank tizimi faoliyatida bank ativlari va passivlari boshqarilishi holati va bank tizimi samaradorligiga ta'sirini ochib berishga harakat qildim.

Kalit so'zlar: sof foizli marja, bank rentabelligi, foiz stavkasi spredi, likvidlik, aktivlar sifati, risklarni boshqarish.

ВЛИЯНИЕ СООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ АКТИВАМИ И ПАССИВАМИ БАНКА НА ЕГО ПРИБЫЛЬНОСТЬ

Соатов Фарход Комилжон угли

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация. В данном исследовании рассматривается влияние соотношения между активами и пассивами банка на его прибыльность, что подчеркивает критическую роль эффективного управления активами и пассивами в финансовых показателях. Банки получают доход в основном за счет процентов, начисляемых на активы, такие как кредиты и инвестиции, в то время как обязательства, включая депозиты и займы, представляют собой стоимость средств. Баланс между этими двумя элементами определяет чистый процентный доход (ЧПД) и чистую процентную маржу (ЧПМ) - ключевые показатели рентабельности. Такие факторы, как процентные спреды, качество активов, несоответствие сроков погашения и управление ликвидностью, оказывают существенное влияние на прибыльность банка.

Хорошо управляемая структура активов и пассивов повышает стабильность доходов и снижает риски, связанные с колебаниями процентных ставок и нехваткой ликвидности. Напротив, неэффективное управление может привести к снижению прибыли, увеличению риска и потенциальной финансовой нестабильности. Понимание и оптимизация взаимосвязи между активами и пассивами необходимы банкам для максимизации прибыльности, управления рисками и поддержания долгосрочного роста в условиях конкуренции и регулирования. С этой точки зрения в данной статье я попыталась раскрыть значение чистой процентной маржи в повышении прибыльности банка, а также состояние управления активами и пассивами банка в банковской системе Республики Узбекистан и его влияние на эффективность банковской системы.

Ключевые слова: чистая процентная маржа, рентабельность банка, процентный спрэд, ликвидность, качество активов, управление рисками.

THE EFFECT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN BANK ASSETS AND LIABILITIES ON BANK PROFITABILITY

Soatov Farhod Komiljon ugli

Tashkent State University of Economics

Abstract. This study examines the impact of the relationship between bank assets and liabilities on bank profitability, highlighting the critical role of effective asset-liability management in financial performance. Banks generate income primarily through interest earned on assets such as loans and investments, while liabilities, including deposits and borrowings, represent the cost of funds. The balance between these two elements determines net interest income (NII) and net interest margin (NIM), both key indicators of profitability. Factors such as interest rate spreads, asset quality, maturity mismatches, and liquidity management significantly influence the bank's profitability. A well-managed asset-liability mix enhances income stability and reduces risks associated with interest rate fluctuations and liquidity constraints. Conversely, poor management can lead to reduced margins, increased risk exposure, and potential financial instability. Understanding and optimizing the interplay between assets and liabilities is essential for banks to maximize profitability, manage risks, and sustain long-term growth in a competitive and regulated environment. From this point of view, in this article, I tried to reveal the importance of the net interest margin in increasing the profitability of the bank, as well as the state of management of bank assets and liabilities in the banking system of the Republic of Uzbekistan and its effect on the efficiency of the banking system.

Key words: net interest margin, bank profitability, interest rate spread, liquidity, asset quality, risk management.

Kirish.

Bankning aktivlari va passivlari o'rtasidagi munosabatlar uning rentabelligiga sezilarli ta'sir qiladi. Bankning asosan kredit va investitsiyalardan iborat aktivlari foizli daromad keltiradigan bo'lsa, uning majburiyatlari, asosan depozitlar va ssudalar esa foizli xarajatlarni keltirib chiqaradi. Bankning ushbu munosabatlarni qanday boshqarishi uning moliyaviy ko'rsatkichlari, risklarni boshqarish va umumiy barqarorlik uchun muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan bank daromadligini oshiruvchi asosiy omillardan bir bu bankning sof foizli marjasi (NIM-Net interest margin) hisoblanadi: bu jami daromad keltiruvchi aktivlar bo'yicha olingan foizli daromadlar va ushbu aktivlarni moliyalashtirish uchun jalb qilingan majburiyatlar (deposit, kredit va boshqalar) bo'yicha hisoblangan foizli xarajatlar o'rtasidagi farqni o'lchaydigan muhim ko'rsatkichdir. Yuqori NIM aktivlar va passivlarni samaraliroq boshqarilayotganligini aks ettiradi. Aktivlar va passivlar bo'yicha foiz stavkalari o'rtasidagi farq bankning sof foizli daromadiga (NII-Net interest income) bevosita ta'sir qiladi. Yuqori foiz

spredi odatda yuqori rentabellikka olib keladi, past foiz spredi esa marjani kamaytirib, daromadni kamaytirishi mumkin. Bank aktivlari va passivlari o'rtasidagi dinamik bog'liqlik bank rentabelligi uchun asosiy hisoblanadi. Ushbu munosabatlarni samarali boshqarish aktiv-passiv aralashmasini optimallashtirish, foiz stavkalari va likvidlik risklarini boshqarish va moliyalashtirish xarajatlarini nazorat qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu sohalarida muvaffaqiyat qozongan banklar o'zlarining sof foizli daromadlarini maksimal darajada oshirishlari, moliyaviy barqarorlikni saqlashlari va umumiy rentabellikni oshirishlari mumkin.

Adabiyotlar sharhi.

Bank kreditidan foydalanilgan vaqt uchun haq to'lash kredit narxini yoki bahosini tashkil etadi, u hisobot oyi boshlangunga qadar bank bo'yicha yuzaga keladigan o'rtacha foiz stavkasi va marjani o'z ichiga oladi. Bank oladigan va to'laydigan foiz o'rtasidagi farq marja deb yuritiladi. Ba'zi adabiyotlarga ko'ra foiz marjasi – bank aktiv va passiv operatsiyalari bo'yicha o'rtacha foiz stavkalari orasidagi farqdir. Abdullayev, Qoraliyev, Toshmurodov, Abdullayevalar (2010) fikriga ko'ra “marja tijorat banking daromad foizi bilan xarajat foizi o'rtasidagi farq yoki olingan va to'langan foizlar o'rtasidagi farq. Aynan marja bank foydasi va xarajatlarni qoplash manbayidir”. Mamadiyorov, Maxmudova va Kurbonbekovalar (2021) o'z kitoblarida marjaga quyidagicha ta'rif berishgan: “marja – bu jalb qilinuvchi va joylashtiriladigan qarz va ssuda foiz stavkalari o'rtasidagi farqdir”.

Xorijlik iqtisodchi olimlardan Rajesh Kumar (2014) fikricha “Sof foizli marja (SFM) - bankning daromad keltiruvchi aktivlari, jumladan, investitsiya qimmatli qog'ozlari, kreditlar va lizinglar bo'yicha sof daromadlilik o'lchovidir”. Shuningdek, aktiv va passivlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkalari tijorat banklari faoliyatida aktiv va passivlarni boshqarishda muhim vosita ekanligini ko'rsatib o'tilgan. Tijorat banklari faoliyatini sof foizli marja yoki spred ko'rsatkichlari boshqarish mumkin. Banklarda aktiv va passivlar bo'yicha foiz stavkalar o'rtasidagi farq orqali banklar faoliyatini boshqarish bugungi kunda keng tarqalgan usullar ekanligi to'g'risida xulosalar qilishgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot ishimizni yoritishda taqqoslash, analiz, sintez, iqtisodiy tahlil, analitik tahlil usullaridan foydalanildi. Tahlillarda mamlakatimiz bank sektorida bank aktivlari va passivlari o'rtasidagi munosabatning bank daromadlilikiga ta'siri o'rganildi, muammolar va bank sektoriga oid boshqa bir qator istiqbolli vazifalar tahlil qilindi. Ma'lumotlarni analitik tahlil usulidan foydalanilgan holda kengroq qilib yoritib berishga harakat qilindi. Natijada muammolar aniqlanib, muammolarga tegishli ilmiy asoslangan takliflar berildi va mushohada qilish asosida ilmiy xulosalarga kelindi.

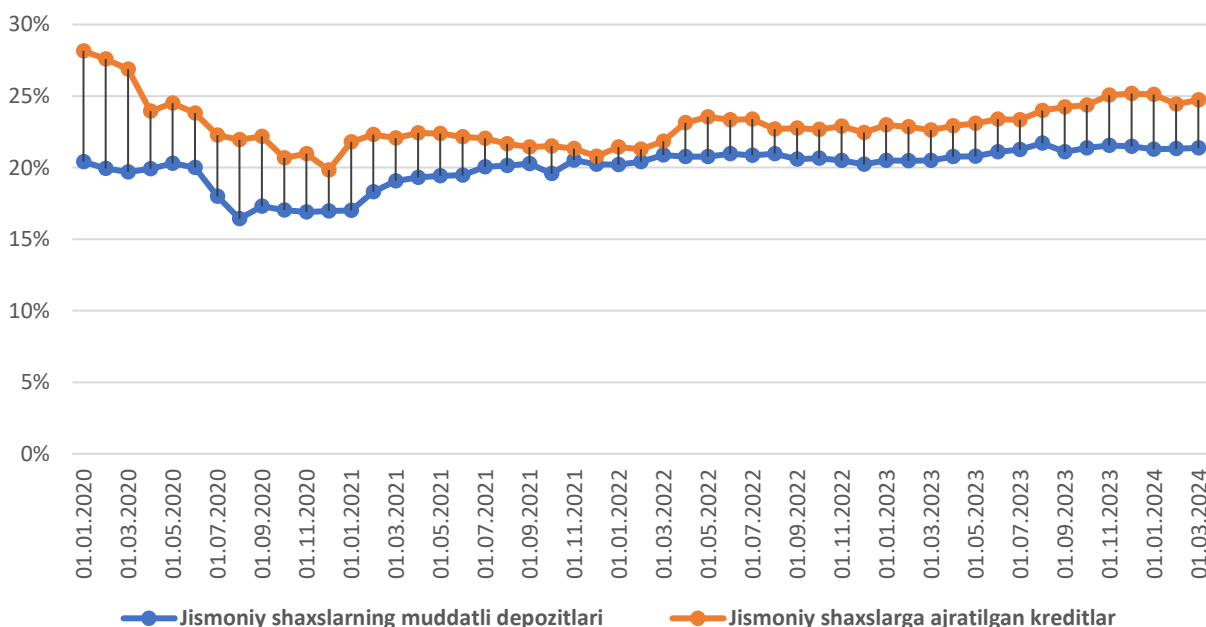
Tahlil va natijalar muhokamasi.

O'zbekiston Markaziy Osiyodagi rivojlanayotgan davlat sifatida o'tish davridagi iqtisodiyotda Sof foizli marja (SFM) dinamikasini tushunish uchun qiziqarli misolni taqdim etadi. Mamlakat bank sektori 2017-yildan boshlab davlat tomonidan nazorat qilinadigan tizimdan bozor tamoyillariga asoslangan tizimga o'tib, jiddiy islohotlarni amalga oshirdi. Ushbu islohotlar O'zbekiston bank sektoridagi SFMga sezilarli ta'sir ko'rsatib, rivojlanayotgan mamlakatlar rivojlangan mamlakatlarga nisbatan qanday yuqori SFMni boshdan kechirayotganiga yorqin misol bo'la oladi. 2017-yilgacha O'zbekiston bank sektori asosan davlat nazoratida bo'lgan, bozorda davlat banklari hukmronlik qilgan. Foiz stavkalari yuqori darajada tartibga solingan, banklar o'rtasidagi raqobat cheklangan edi. Biroq, Prezident Shavkat Mirziyoyev islohotlaridan so'ng sektor asta-sekin liberallashtirildi, xususiy banklar kattaroq bozor ulushiga ega bo'ldi, foiz stavkalari esa bozorga moslasha boshladi. Ushbu siljish banklarning foyda olish usullarini, shu jumladan ularning foizli daromadlari va xarajatlarini boshqarish usullarini o'zgartirishga olib keldi va bu SFMga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Quyida biz O'zbekiston Respublikasi bank sektorida SFM ko'rsatkichining o'zgarish dinamikasini o'tgan 4 yillik davr bo'yicha tahlil qilishga harakat qilamiz. SFM ko'rsatkichi bank sektori rentabelligini tahlil qilishda eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkichni to'g'ri tahlil qilish bankni sektordagi raqobatdosh muhitda bankning davomli faoliyatini davom ettirishda foizli daromad va xarajatlarini nazorat qilishda muhim sanaladi. Biz bilamizki banklar asosan kredit berishni moliyalashtirish uchun depozitlarga murojat qiladi, shu o'rinda bank bozordan qancha foizda deposit jalb qilishi va uning ustiga o'zining SFMisini qo'yib kredit berishi mobaynida bank o'zi ko'zlagan daromadga erishishga harakat qiladi. Shunday ekan, ushbu raqobatli muhitda banklar o'z daromadlarini o'ylash bilan birgalikda deposit va kredit foizlarini belgilashda ham chuqur mulohazali bo'lishni talab etadi. Keling endi butun bank sektori bo'yicha qanchadan depozit jalb qilyapmizu qanachadan kredit ajratyapmiz, ularni tahlil qilib ko'ramiz.

Milliy valyutadagi bank depozitlari va kreditlari bo'yicha foiz stavkalari

(o'rtacha tortilgan foiz stavkalari, yillik hisobda)

1-rasm. Jismoniy shaxslardan jalb qilingan milliy valyutadagi depozitlar va ularga ajratilgan kreditlar bo'yicha foiz stavkalari

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti www.cbu.uz, Markaziy bank statistik blyuteni ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirildi.

Grafikdan ko'rishimiz mumkinki 2020-yilning dastlabki oylaridan 2022-yilning boshiga qadar jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi tushish tendensiyasini ko'rsatgan, xuddi shuningdek jismoniy shaxslardan jalb qilingan muddatli depozitlar bo'yicha foiz stavkasi ham jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz stavkasi o'zgarishiga paralel tarzda tendensiyani saqlab qolgan. Biroq grafikdan xulosa qilish mumkinki 2022-yilning boshiga qadar jalb qilingan depozit va ajratilgan kredit o'rtacha tortilgan foiz stavkalari o'rtasidagi foizli marja 2020-yilning boshidagi eng yuqori ko'rsatkichdan kuzatuv davridagi eng past ko'rsatkichgacha tushish tendensiyasini saqlab qolgan. 2022-yilning mart-aprel oylaridan boshlab ikkala o'rtacha tortilgan foiz stavkalari ham barqaror o'zgarish tendensiyasini kuzatuv davri oxirigacha saqlab qolgan. Yuqoridagi xulosalarni yanada mustahkamlash uchun quyidagi jadvalni tahlil qilishimiz mumkin.

1-jadval

**Milliy valyutadagi bank depozitlari va kreditlari bo'yicha foiz stavkalari (o'rtacha
tortilgan foiz stavkalari (% hisobida), yillik hisobda)**

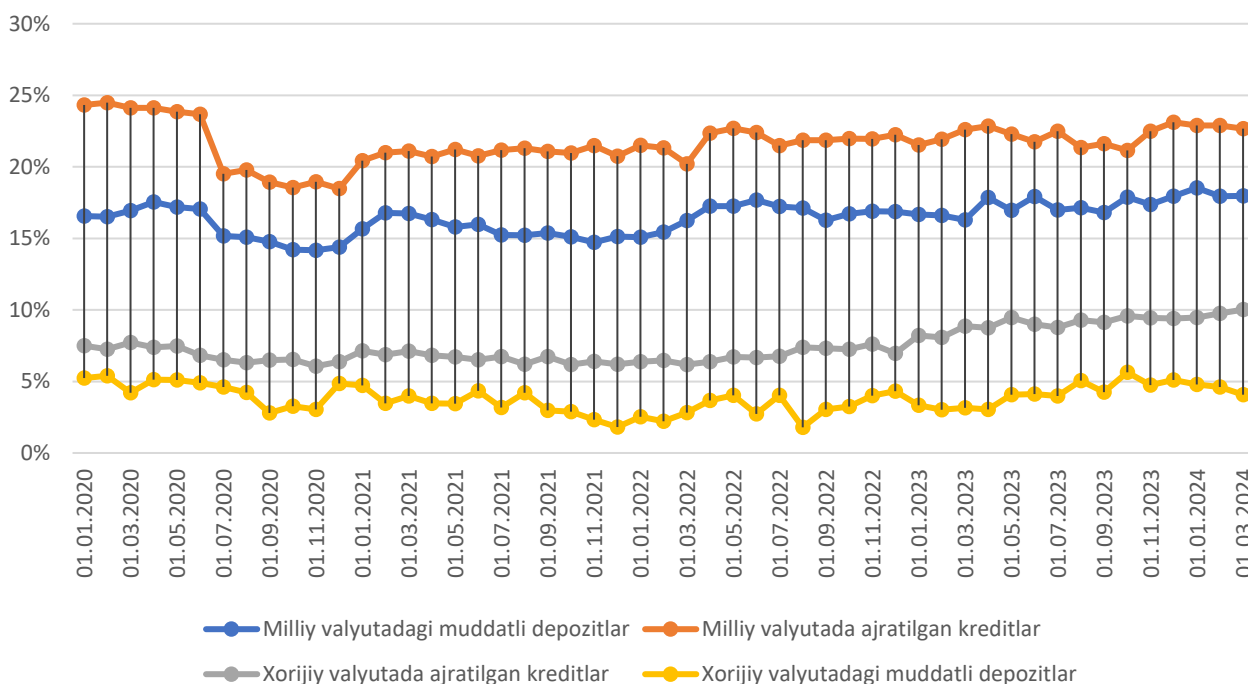
Sanalar	Milliy valyutadagi jismoniy shaxslarning		Ajratilgan kredit va jalb qilingan deposit foizlari o'rtasidagi farq	Xorijiy valyutadagi jismoniy shaxslarning muddatli depozitlari	Milliy valyutadagi yuridik shaxslarning		Ajratilgan kredit va jalb qilingan deposit foizlari o'rtasidagi farq	Xorijiy valyutadagi yuridik shaxslarning		Ajratilgan kredit va jalb qilingan deposit foizlari o'rtasidagi farq
	Kreditlari	Muddatli depozitlari			Kreditlari	Muddatli depozitlari		Kreditlari	Muddatli depozitlari	
01.01.2020	28,1	20,4	7,7	4,4	24,3	16,6	7,8	7,5	5,2	2,3
01.02.2020	27,6	19,9	7,7	4,3	24,5	16,5	8,0	7,3	5,4	1,9
01.03.2020	26,9	19,7	7,2	4,5	24,1	16,9	7,2	7,7	4,2	3,5
01.04.2020	23,9	19,9	4,0	4,4	24,1	17,5	6,6	7,4	5,1	2,3
01.05.2020	24,5	20,3	4,2	4,0	23,8	17,2	6,7	7,5	5,1	2,4
01.06.2020	23,8	20,0	3,8	4,2	23,7	17,0	6,6	6,8	4,9	1,9
01.07.2020	22,3	18,0	4,3	3,9	19,5	15,2	4,3	6,5	4,6	1,9
01.08.2020	21,9	16,4	5,5	3,9	19,8	15,1	4,7	6,3	4,2	2,1
01.09.2020	22,2	17,3	4,9	3,8	18,9	14,8	4,2	6,5	2,8	3,7
01.10.2020	20,7	17,0	3,6	3,8	18,5	14,2	4,3	6,5	3,3	3,3
01.11.2020	21,0	16,9	4,1	3,7	19,0	14,2	4,8	6,1	3,0	3,0
01.12.2020	19,8	17,0	2,9	3,9	18,5	14,4	4,1	6,4	4,8	1,5
01.01.2021	21,8	17,0	4,8	3,7	20,4	15,7	4,8	7,1	4,7	2,4
01.02.2021	22,3	18,3	4,0	3,7	21,0	16,8	4,2	6,9	3,5	3,4
01.03.2021	22,1	19,1	3,0	4,0	21,1	16,7	4,4	7,1	4,0	3,1
01.04.2021	22,4	19,3	3,1	4,2	20,7	16,3	4,4	6,8	3,5	3,3
01.05.2021	22,4	19,4	3,0	4,0	21,2	15,8	5,4	6,7	3,5	3,3
01.06.2021	22,2	19,5	2,7	4,2	20,8	16,0	4,8	6,5	4,3	2,2
01.07.2021	22,0	20,0	2,0	4,1	21,2	15,2	5,9	6,7	3,2	3,6
01.08.2021	21,7	20,1	1,5	4,1	21,3	15,2	6,1	6,2	4,2	2,0
01.09.2021	21,4	20,3	1,2	4,0	21,1	15,4	5,7	6,7	3,0	3,8
01.10.2021	21,5	19,6	1,9	4,5	21,0	15,1	5,9	6,2	2,9	3,3
01.11.2021	21,3	20,5	0,8	4,1	21,5	14,7	6,8	6,4	2,3	4,1
01.12.2021	20,7	20,2	0,5	4,0	20,7	15,1	5,6	6,2	1,8	4,4
01.01.2022	21,4	20,2	1,2	3,9	21,5	15,1	6,4	6,4	2,5	3,8
01.02.2022	21,3	20,4	0,9	4,0	21,3	15,5	5,9	6,5	2,2	4,2
01.03.2022	21,8	20,9	1,0	3,9	20,2	16,2	4,0	6,2	2,8	3,4
01.04.2022	23,1	20,8	2,4	4,2	22,4	17,3	5,1	6,4	3,7	2,7
01.05.2022	23,5	20,8	2,8	4,0	22,7	17,2	5,4	6,7	4,0	2,7
01.06.2022	23,3	21,0	2,4	3,9	22,4	17,7	4,7	6,7	2,7	3,9
01.07.2022	23,4	20,8	2,5	3,9	21,5	17,2	4,2	6,7	4,0	2,7
01.08.2022	22,7	21,0	1,7	4,0	21,9	17,1	4,7	7,4	1,8	5,6
01.09.2022	22,8	20,6	2,2	4,0	21,9	16,3	5,6	7,3	3,0	4,3
01.10.2022	22,7	20,7	2,0	3,9	22,0	16,7	5,2	7,3	3,3	4,0
01.11.2022	22,9	20,5	2,4	4,0	22,0	16,9	5,1	7,6	4,0	3,6
01.12.2022	22,4	20,2	2,2	4,2	22,2	16,9	5,4	7,0	4,3	2,6
01.01.2023	23,0	20,5	2,5	4,3	21,5	16,7	4,9	8,2	3,3	4,9
01.02.2023	22,8	20,5	2,4	4,3	21,9	16,6	5,3	8,1	3,0	5,0
01.03.2023	22,6	20,5	2,1	4,2	22,6	16,3	6,3	8,9	3,2	5,7
01.04.2023	22,9	20,8	2,1	4,2	22,8	17,9	5,0	8,8	3,0	5,7
01.05.2023	23,1	20,8	2,3	4,7	22,3	17,0	5,3	9,5	4,1	5,4

01.06.2023	23,4	21,1	2,3	5,1	21,7	17,9	3,8	9,0	4,1	4,9
01.07.2023	23,3	21,2	2,1	5,1	22,5	17,0	5,5	8,8	4,0	4,8
01.08.2023	24,0	21,7	2,3	5,2	21,3	17,1	4,2	9,3	5,1	4,2
01.09.2023	24,2	21,1	3,1	4,9	21,6	16,8	4,8	9,1	4,2	4,9
01.10.2023	24,4	21,4	3,0	5,2	21,1	17,9	3,3	9,6	5,6	3,9
01.11.2023	25,1	21,6	3,5	4,9	22,5	17,4	5,1	9,4	4,7	4,7
01.12.2023	25,2	21,5	3,7	5,0	23,1	17,9	5,2	9,4	5,1	4,3
01.01.2024	25,1	21,3	3,8	4,7	22,9	18,5	4,4	9,5	4,8	4,7
01.02.2024	24,4	21,3	3,1	5,0	22,9	17,9	4,9	9,8	4,6	5,1
01.03.2024	24,7	21,4	3,4	5,4	22,7	18,0	4,7	10,0	4,1	5,9

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti www.cbu.uz, Markaziy bank statistik blyuteni ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirildi.

Jadval ma'lumotlaridan shuni ko'rish mumkinki, yuqoridagi grafik tasviridan xulosa qilganimizdek jismoniy shaxslardan jalb qilingan muddatli depozitlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz stavkasi kuzatuv davrining boshida 20.4%ni tashkil qilgan bo'lsa, jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz stavkasi 28.1%ni tashkil qilgan, foizli marja esa 7.7%ni ko'rsatmoqda. Kuzatuv davri davomida 2021-yil 1-dekabr holatiga jismoniy shaxslardan jalb qilingan muddatli depozitlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz stavkasi 20.2%ni, ularga ajratilgan kreditlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz stavkasi 20.7% atrofida bo'lgan va bu holat kuzatuv davrida foizli marjaning eng past 0.5%gacha tushishiga sabab bo'lgan. Biroq 2022-yilning yarimlaridan foizli marja o'zining barqaror o'sish tendensiyasiga tushib olgan bo'lsada, kuzatuv davri oxiriga qadar 2020-yil davomida kuzatilgan yuqori foizli marja ko'rsatkichlarini takrorlay olmagan.

Yuridik shaxslardan jalb qilingan bank depozitlari va ajratilgan kreditlari bo'yicha foiz stavkalari (o'rtacha tortilgan foiz stavkalari, yillik hisobda)

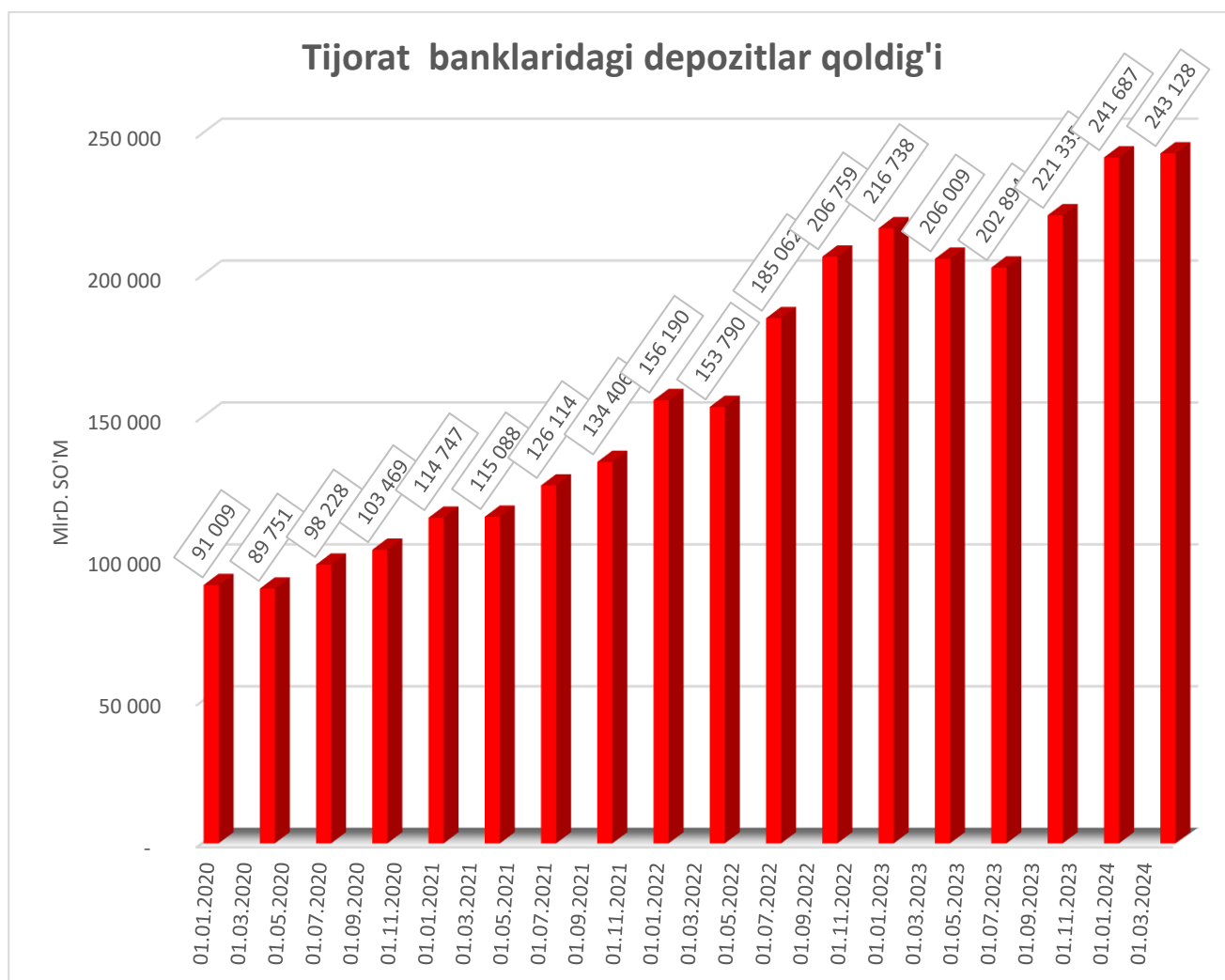

2-rasm. Yuridik shaxslardan milliy va xorijiy valyutadagi jalb qilingan muddatli depozitlar va ajratilgan kreditlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz stavkalari grafigi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti www.cbu.uz, Markaziy bank statistik blyuteni ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirildi.

Yuqoridagi tahlilimizni mantiqiy davomi sifatida biz yuridik shaxslardan jalb qilingan muddatli depozitlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz stavkasi va ularga ajratilgan kreditlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz stavkalari o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlikni milliy va xorijiy valyutadagi ko'rsatkichlar bo'yicha quyidagi grafik asnosida tahlil qilamiz.

2-rasmdan ko'rishimiz mumkinki, yuqorida jismoniy shaxslardan milliy valyutada jalb qilingan muddatli depositlar va ajratilgan kreditlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz stavkalari korrelyatsiyasidan farq qiladigan o'zgarish grafigini ko'ramiz. Jismoniy shaxslar bo'yicha depositlar va kreditlar foizlari shakllantirilgan grafikda birmuncha o'zgaruvchanlikni aks ettirgan, korrelyatsiya yuridik shaxslarnikidan biroz kuchsizroqdek, chunki grafikka e'tibor beradigan bo'lsak butun kuzatuv davri davomida milliy hamda xorijiy valyutadagi depozitlar va kreditlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz stavkalarida keskin o'zgaruvchanlikni ko'rmaymiz va o'z navbatida foizli marja ham 3-5% atrofida tebrangan, bu shundan dalolat beradiki yuridik shaxslardan milliy va xorijiy valyutada jalb qilinadigan muddatli depozitlar va ularga ajratiladigan kreditlar miqdori va foiz stavkalari o'rtasida kuchli bog'lanish mavjud. Ya'ni ajratiladigan kreditlar uchun foiz stavkalarini belgilashda yuridik shaxslardan jalb qilinadigan muddatli depozitlar miqdoridan moliyalashtirish manbasi sifatida foydalanish aktivlar va passivlarni boshqarish siyosati bilan ancha yaxshi tartibga solingan. Grafik bo'yicha olgan xulosalarimizni yuqoridagi 1-jadvalni tahlil qilish orqali yana ham aniqlashtirishimiz va mustahkamlashimiz mumkin.

3-rasm. O'zbekiston Respublikasidagi tijorat banklaridagi depozitlar qoldig'i

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti www.cbu.uz, Markaziy bank statistik blyuteni ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirildi.

Ushbu grafikdan ko'rish mumkinki, kuzatuv davri davomida 2020-yilning boshi va 2024-yilning 1-aprel holatidagi deposit qoldiqlarini solishtirsak deyarli uch barobarga oshganini ko'ramiz. Buni bir nechta omillar orqali izohlash mumkin:

- Mijozlar va korxonalar o'z mablag'larini bankda saqlashga ko'proq ishonch hosil qilayotganligini ko'rsatadi;

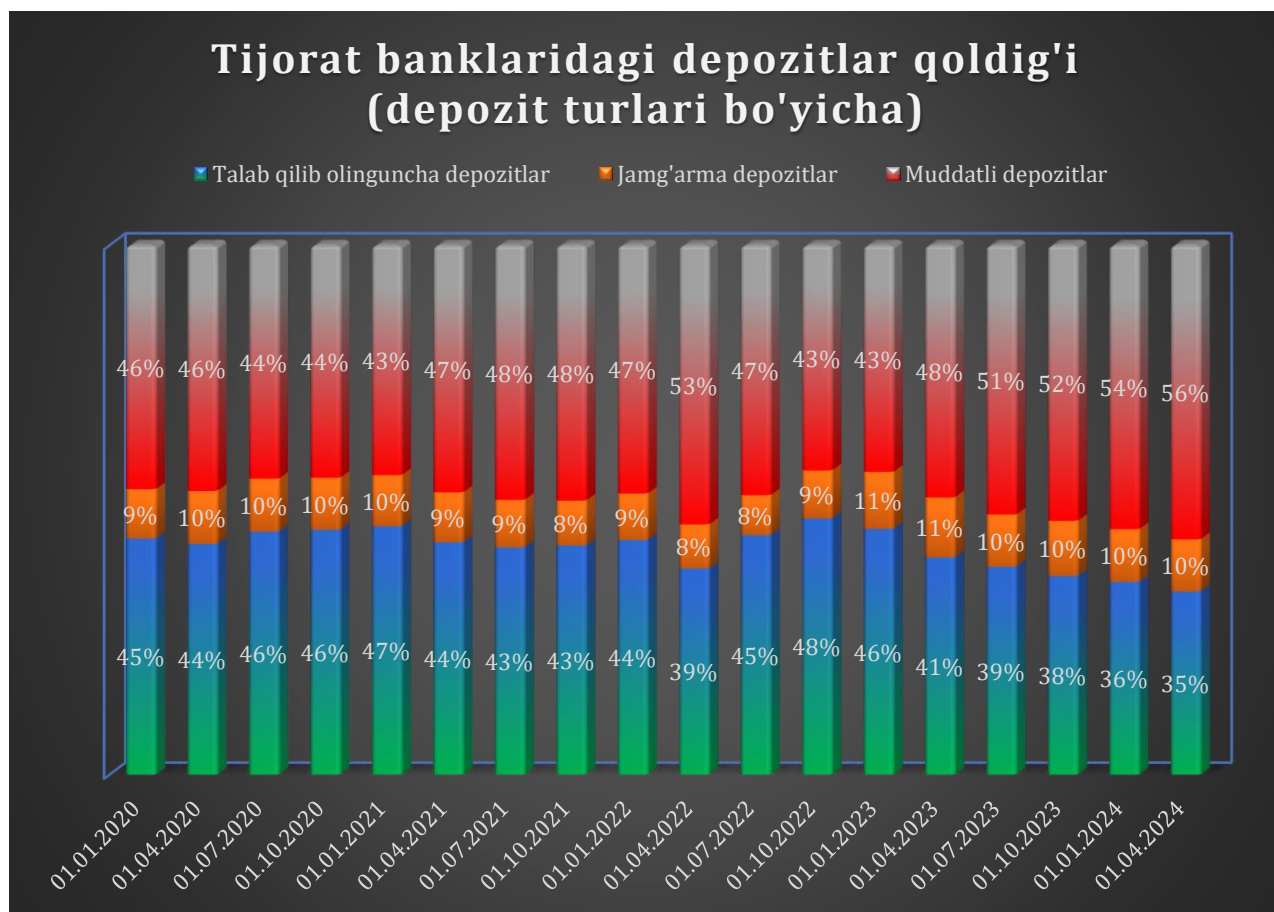
- Mijozlar ko'proq daromad yoki qo'shimcha mablag'lar jamg'argan bo'lishi, va bu mablag'larni bankda saqlashni tanlagan bo'lishi mumkin;

- Banklar yangi deposit mahsulotlari yoki yuqori foiz stavkalarini taklif qilayotgan bo'lishi mumkin, bu esa mijozlarni ko'proq mablag'ni bankda saqlashga undaydi;

- O'zbekistonda iqtisodiy o'sish va rivojlanish, yangi investitsiyalar va biznes faoliyati rivojlanishi, shuningdek aholi daromadlarining oshishi deposit qoldiqlarining ortishiga olib kelgan bo'lishi mumkin;

- Inflyatsiya yoki iqtisodiy noaniqlik sababli odamlar va korxonalar o'z mablag'larini xavfsizroq joyda saqlashni afzal ko'rgin bo'lishi mumkin.

Endi esa O'zbekistondagi tijorat banklarining depositlar qoldig'ining kuzatuv davri bo'yicha o'sgani bilan birgalikda deposit turlari bo'yicha o'zgarishini ham tahlil qilib ko'ramiz buning uchun quyidagi garfikka murojat qilamiz.

**4-rasm. O'zbekiston Respublikasidagi tijorat banklaridagi depositlar qoldig'i
(deposit turlari bo'yicha)**

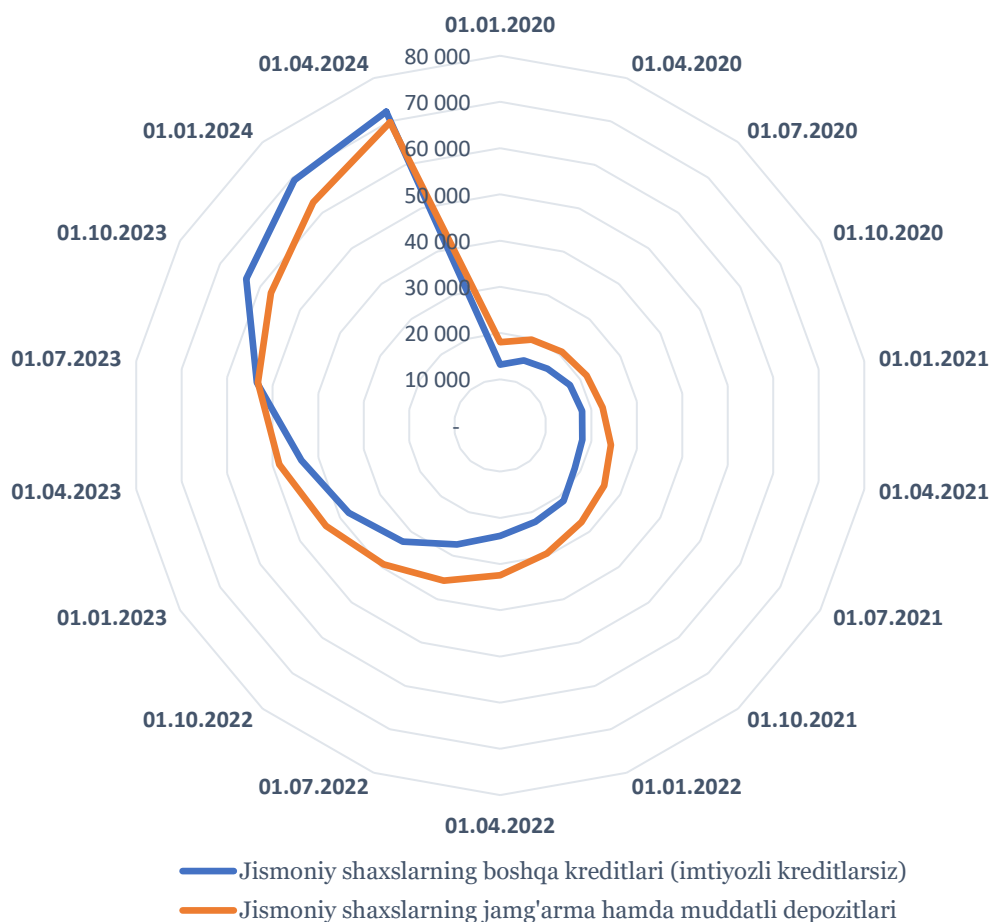
Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti www.cbu.uz, Markaziy bank statistik blyuteni ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirildi.

O'zbekiston Respublikasidagi tijorat banklaridagi deposit qoldiqlari miqdorini oshishi bilan birgalikda, ko'rib turganimizdek deposit turlari bo'yicha ham o'zgarish bo'lgan. Jumladan aholi va korxonalarining jamg'arma depositlarga bo'lgan talabi umumiy miqdorda o'sgan bo'lsada jami deposit miqdoridagi ulushi butun kuzatuv davri davomida o'rtacha 10%ni tashkil

qilib, kichik tebranishlar bilan o'zgarishsiz qolgan. Ammo talab qilib olinguncha depozitlar va muddatli depozitlar qoldiqlari umumiy depozit qoldig'idagi ulushlarini o'zgartirishgan, ya'ni kuzatuv davri boshida ikkala depozit qoldiqlari ulushlari deyarli teng bo'lgan bo'lsa kuzatuv davri oxiriga kelib esa aholi va korxonalarining muddatli depozitlarga bo'lgan qiziqishi va afzal ko'rishi umumiy depozit qoldig'idagi ulushini anchaga oshirgan, guvoh bo'laganimizdek 2020-yilning boshida aholi va korxonalarining muddatli depozitlari hamda talab qilib olinguncha depozitlari qoldiqlari mos ravishda 46-45%larni taqdim etgan bo'lsa, 2024-yilning 1-aprel holatiga mos ravishda 56-35%larni tashkil qilgan. Bundan shuni xulosa qilish mumkinki, aholi va korxonalarining moliyaviy savodxonligi oshganligi, qo'shimcha daromad olishga diqqat qaratgan bo'lishi mumkin. Shuningdek tijorat banklarining yangi va yuqori foizli depozit mahsulotlarini taklif etishlari ham omonatchilarni qiziqtirgan bo'lishi mumkin. Shu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish joizki, O'zbekiston moliya bozoriga raqamli banklarning kirib kelishi bozordagi tabiiy raqobatni shakllantirib depozit jalb qilish bo'yicha poygani boshlanishiga va tijorat banklari o'z aktivlarining moliyalashtirish manbasi sifatida depozitlarni afzal ko'rayotganidan dalolat beradi.

Endi esa respublikadagi tijorat banklarida aktivlar va passivlarni boshqarish amaliyoti qanchalik yo'lga qo'yilganligini tijorat banklarning mijozlar bazasidagi jismoniy shaxslar kesimida ko'rib chiqamiz.

Jismoniy shaxslarga berilgan kreditlarning jismoniy shaxslardan jalb qilingan depozitlar bilan qoplanish darajasi (mlrd. so'mda)

5-rasm. Aholidan jalb qilingan milliy va xorijiy valyutadagi jamg'arma va muddatli depozitlarning ularga ajratilgan kreditlar bilan xedjerlanish darajasi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti www.cbu.uz, Markaziy bank statistik blyuteni ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirildi.

Ushbu rasmda ko'rib turganingizdek O'zbekiston Respublikasidagi tijorat banklarining 2020-2024-yillar oralig'ida jismoniy shaxslardan milliy va xorijiy valyutadagi jalb qilingan jamg'arma va muddatli depozitlari qoldig'i hamda jismoniy shaxslarga imtiyozli shartlarsiz taqdim etilgan milliy valyutadagi bank kreditlari qoldiqlari grafikka tushirilgan, grafikka qarab shuni xulosa qilish mumkinki, 2020-yilning boshidan 2023-yilning o'rtalarigacha bo'lgan davrni e'tibor bilan qaraydigan bo'lsak O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari ushbu davr oralig'ida aholidan milliy va xorijiy valyutalarda umumiy hisobda jalb qilgan jamg'arma va muddatli depozitlari qoldig'i aholiga ajratilgan milliy valyutadagi imtiyozli shartlarsiz kreditlar miqdoridan muntazam ravishda ortiq bo'lgan. Buni quyidagi jadval va rasmda yanada aniqroq ko'rishimiz mumkin.

2-jadval

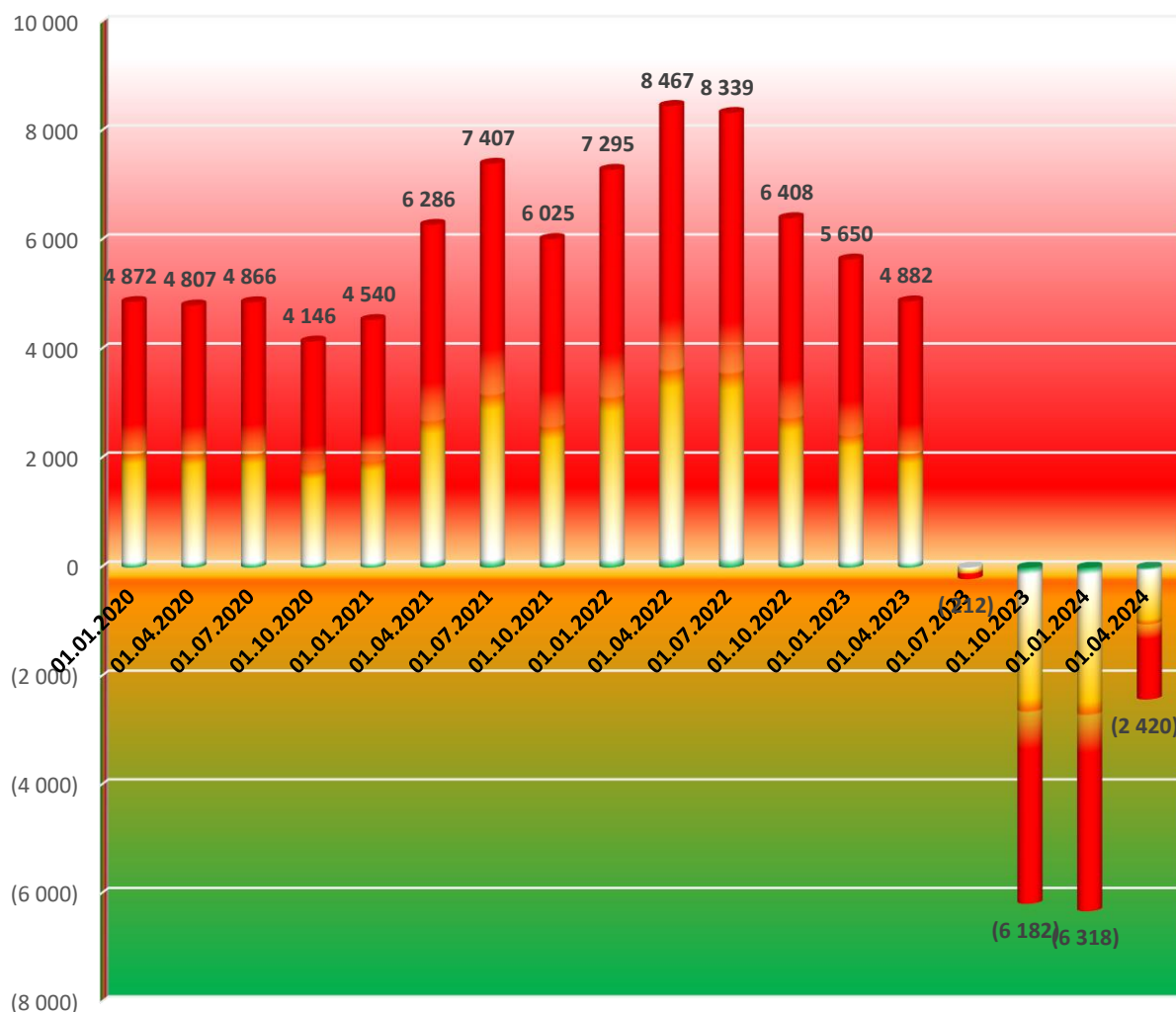
O'zbekiston Respublikasidagi tijorat banklarida 2020-2024-yillar oralig'ida jismoniy shaxslarning milliy va xorijiy valyutadagi jamg'arma hamda muddatli depozitlari va milliy valyutadagi kreditlari qoldig'i (mlrd. so'mda)

Sanalar	Jismoniy shaxslarning boshqa kreditlari (imtiyozli kreditlarsiz)	Jismoniy shaxslarning jamg'arma hamda muddatli depozitlari	Depozitlarning kreditlardan ijobiy/(salbiy) farqi
01.01.2020	13 141	18 013	4 872
01.04.2020	14 955	19 762	4 807
01.07.2020	15 959	20 825	4 866
01.10.2020	17 400	21 546	4 146
01.01.2021	17 974	22 514	4 540
01.04.2021	18 038	24 324	6 286
01.07.2021	18 586	25 992	7 407
01.10.2021	21 311	27 337	6 025
01.01.2022	22 224	29 519	7 295
01.04.2022	23 936	32 403	8 467
01.07.2022	27 414	35 753	8 339
01.10.2022	32 814	39 221	6 408
01.01.2023	37 864	43 514	5 650
01.04.2023	43 698	48 580	4 882
01.07.2023	53 465	53 252	(212)
01.10.2023	63 471	57 289	(6 182)
01.01.2024	69 304	62 986	(6 318)
01.04.2024	72 236	69 816	(2 420)

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti www.cbu.uz, Markaziy bank statistik blyuteni ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirildi.

Yuqoridagi jadval va grafikdan yaqqol ko'rinadiki aholidan milliy va xorijiy valyutada jalb qilingan jamg'arma va muddatli depozitlar qoldig'i ularga ajratilgan milliy valyutadagi kreditlar qoldig'idan sezilarli darajada 2023-yilning yarmiga qadar ortiqroq bo'lib, o'rtacha 6 000 milliard atrofida bo'lgan bo'lsa, bu farq 2022-yilning aprel-iyul oylari oralig'ida deyarli sakkiz yarim trillionga yetgan. 2023-yilning o'rtalaridan boshlab aksincha aholi depozitlari qoldig'i ularga ajratilgan kredit qoldiqlariga nisbatan farq ijobiydan salbiyga o'zgargan. Xo'sh bu o'zgarish nima sababdan bo'lgan, "aholi jamg'arma va muddatli depozitlarga o'z pullarini qo'yishni kamaytirganmi? Ular qo'ygan depozitlarini qaytarib olganmi? Yoki aholining omonat jamg'arish qobiliyati pasayganmi?" yo'q yuqoridagi jadvalga qaraydigan bo'lsak aholi omonatlari qoldiqlari muntazam ravishda ortib borgan, ammo ularning kredit olishga bo'lgan talabi oshganligi sababli salbiy farq vujudga kelgan. Keling endi savolni boshqacha qo'yamiz, aslida qay bir farq bank uchun yaxshiroq, ijobiy farqmi yoki salbiy farq?

JISMONIY SHAXSLARDAN JALB QILINGAN DEPOZIT VA BERILGAN KREDIT MIQDORI O'RTASIDAGI IJOBIY VA (SALBIY) FARQ

6-rasm. Jismoniy shaxslarning milliy va xorijiy valyutadagi jamg'arma hamda muddatli depozit va milliy valyutada ajratilgan kredit qoldiqlari o'rtasidagi farq

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti www.cbu.uz, Markaziy bank statistik blyuteni ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirildi.

Bir qarashda aytish mumkinki ijobiy farq O'zbekiston tijorat banklari uchun ijobiy emas ya'ni aholidan jalb qilinadigan milliy va xorijiy valyutadagi jamg'arma va muddatli depozitlar qoldig'ining ularga ajratiladigan milliy valyutadagi kreditlar qoldig'idan ortiqligi bank moliyaviy natijasiga ortiqcha yuklamani yuklaydi, ya'ni bank aholiga ajratgan kreditlaridan oladigan foizli daromadlari va aholidan jalb qilingan omonatlarga to'lab beriladigan foizli xarajatlari o'rtasidagi farq kamayib ketishi foizli marjaning tushishiga sabab bo'ladi va oxir oqibat bank daromadiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Unda sizda demak, "salbiy farq bank uchun ijobiy" degan xulosa paydo bo'lishi mumkin, ha albatta bu xulosada qisman haqiqat bor. Qachonki bank jalb qilayotgan depozitlari va ajratayotgan kreditlarining foizlari o'rtasidagi bank uchun qulay bo'lgan foizli marjani saqlagan holda faoliyatni tashkil qilsa va aktivlar hamda majburiyatlarning shartnomaviy muddatlari tugashini e'tiborga olgan holdagina, aks holda bank zararga ishlashi mumkin. Lekin jahon amaliyotida va namunali ALM amaliyotida bunday ijobiy va salbiy farqlarning nol atrofida uzoqlashishi salbiy hisoblanadi. Ya'ni bank aholidan milliy va xorijiy valyutada jamg'arma va muddatli depozitlarni ularga ajratayotgan kredit

hajmidan ortiqcha jalb qilib uni balansida ushlab turishi depozitlarni hechqanday aktiv vositalar bilan xedjerlamaganidan dalolat berib, kelishi mumkin bo'lgan daromaddan mahrum qiladi. Shuningdek aholidan milliy va xorijiy valyutada birdek depozitlar jalb qilinadi, ammo ularga faqat milliy valyutada kredit mahsulotlari taklif qilinadi, bu esa shuningdek, valyutadagi likvidlik xavfini oshiradi. Chunki jismoniy shaxslar qisqa muddatli moliyaviy vositalardan foydalanishni avzal ko'rgani bois nafaqat valyutadagi likvidlik xavfini balki milliy valyutadagi likvidlik xavfini keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun aholidan milliy va xorijiy valyutada jamg'arma hamda muddatli depozitlarni jalb qilish bilan ularga milliy valyutada ajratiladigan kreditlar miqdori o'rtasidagi farqni iloji boricha nolga yaqinlashtirib olib yurgan maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa va takliflar.

SFM bankning daromadlilik va moliyaviy jihatdan sog'lom ekanligining muhim belgisidir. Foizli aktivlar va foizli majburiyatlar o'rtasidagi muvozanatni samarali boshqarish orqali banklar barqaror rentabellik va raqobatbardoshlikni ta'minlashi mumkin. Biroq, doimiy o'zgaruvchan foiz stavkalari muhiti, regulyativ tartib-qoidalar va bozor raqobati SFM boshqaruvini bank sektorida uzoq muddatli muvaffaqiyatli faoliyat uchun murakkab va muhim vosita sifatida yuzaga chiqaradi.

Investorlar va tashqi foydalanuvchilar uchun bankning SFM monitoringi uning operatsion samaradorligi, risklarni boshqarish va o'sish salohiyati haqida chuqur ma'lumot beradi.

Xulosa qilib aytganda, natijalar shuni ko'rsatadiki, SFMni samarali boshqarish bankning rentabelligi uchun muhim ahamiyatga ega, ammo u aktiv-passiv boshqaruvi, strategik foiz stavkasini belgilash va operatsion samaradorlik o'rtasidagi muvozanatni talab qiladi. Kelajakdagi prognozlar shuni ko'rsatadiki, SFMlar ma'lum bozorlarda qisqarishi mumkin, bu esa banklarni kuchli raqobat muhitida muqobil daromad manbalarini o'rganishga undaydi.

Adabiyotlar/ Jumepamyra/ Reference:

Abdullayev Yo., Qoraliyev T., Toshmurodov Sh., Abdullayeva S. (2010) "Bank ishi" o'quv qo'llanma. Toshkent: "Iqtisod-moliya", 140-bet.

Mamadiyarov Z., Maxmudova M., Kurbonbekova M. (2021) Bank ishi. Darslik. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 32-bet.

Rajesh Kumar, (2014) in *Strategies of Banks and Other Financial Institutions*, 165-190
<https://www.sciencedirect.com/science/book/9780124169975>